

BÖZÖDI GYÖRGY

Gaál Gábor tőle várta annak a falu-tárgyú realista regénynek a megírását, amelyért – úgymond – évek óta reménytelenül „lármázott” a *Korunk* hasábjain. Ő, aki olyan mértéktartó volt a dicséretben, a legmelegebb elismerés hangján gratulált a fiatal írónak: „Novellája meglepett és elbűvölt... Meglepett, hogy a valóban művészi milyen bravúrral ragadta meg a szociális vonatkozással együtt.” Mire alapozta a *Korunk* főszerkesztője eme kitüntető bizalmát? Nem kétséges, hogy a fiatal író tehetségére, az írásaiban mutatkozó ígéretes realista törekvésekre, valóságismeretének tapasztalati eredményeire, a készülő *Székely bánja* meglepő történelmi-társadalmi felfedezéseire. A „bűnös utópiák” ellen harcoló fiatal író, amennyire megbotránkozta radikalizmusával a maradi hivatalosságot, épp akkora lelkesedést váltott ki az értelmiségi fiatalság haladó köreiben. Könyve a falukutató mozgalom, a tényfeltáró realizmus példaképévé vált, s egyben a szépírókat is arra ösztönözte, hogy a nyomasztó és eszméltető körélmények hatására a népiességet a valósággal való nyílt szembenézés állásfoglalására hangolja. Elsősorban novelláiban valósította meg a tárgyszerűbb, szociografikus realizmus eszménye szerinti ábrázolást és művészi kifejezést. Az egész nemzedékre jellemző hajlandóságon túl a lényegre mutató, kendőzetlen szókimondásra serkentette Böződi Györgyöt alkati adottságokat is hordozó racionalizmusa, valamint a történelmi forráskutatások közben érlelődő kriticismusa. E szemléletbeli magatartással nincs ellentmondásban sem

fanyarkás humora, sem folklór-ízű líraisága, amely egész írásművészetének eredeti, sajátos hangulatát megteremti.

*

Bözödi György – családi nevén Jakab György – 1913. március 9-én született az Udvarhely megyei Bözöd községben. Sokgyermekes földműves családból származott. A szegény sorsú, élénk eszű és kitűnő előmenetelű diákot tanítója a kolozsvári unitárius kollégiumba irányítja, ahol tandíjmentesként végezheti tanulmányait. Irodalmi érdeklődését magyartanára ébresztgeti, a későbbi történeti forráskutatáshoz nélkülözhetetlen latin nyelvet ugyancsak az iskola padjaiban kedveli meg. Sokirányú tájékozódásának kiszélesítésében nem kis része volt a Tanácsköztársaság idején megjelent forradalmi kiadványoknak, a bécsi magyar emigráció költőinek. Nővére, miután az ellenforradalmi rendszer hírhedt börtönéből, Maria Nostráról megszabadult, juttatta el ezeket a kiadványokat öccséhez. E postai küldemények másik nagy izgalma: Ady Endre forradalmi verseinek kéziratos másolata, a fiatal diák legkedveltebb olvasmánya. Ady hatására kap kedvet a versírásra még középiskolás diákként. Tizenhat éves, amikor egy súlyos kimenetelű betegségen esik át; a halálos veszedelemből való szabadulás különös hatást vált ki belőle. Az addig pesszimizmusra hajló serdülő fiúban tréfás, csipkelődő kedv támad, az a későbbi jellegzetes Bözödi-humor, amelybe a keserűségnek és a mindenben kételkedő bölcsességnek annyiféle játékos-komoly árnyalata vegyül.

Érettségi után a továbbtanuláshoz anyagi lehetősége nem lévén, a kolozsvári Lyceum-nyomdában helyezkedik el. Ez idő alatt szorgalmasan látogatja a nyomdász szakszervezet klubját, könyvtárát, s e kapcsolatai révén ízeletét kap a korabeli munkásmozgalom életéből. Miközben egy bulvárlap folytatásos regényét szedi, ellenállhatatlan vágy támad benne, hogy megmutassa: ennél különbet tud írni. Az elhatározást tett követi, és néhány nap múlva a *Keleti Újság* tárcarovatában napvilágot látott első írása, *Én csak hallgattam* című elbeszélése, amelynek megjelenése váratlan fordulatot hozott életébe. A

Keleti Újság voltörnek szerződteti, s most már alkalom nyílik arra is, hogy beiratkozzék az egyetemre. Előbb a jogra, onnan át a bölcsészetre, ahol magyar irodalomból és történelemből doktori fokozatot szerez. Amikor egyes fiatal írók, köztük Szabédi László, az *Ellenzéknél* helyezkedik el, Böződi György is átmegy ehhez a laphoz, mintegy első kísérletként a közös frontalakításnak. Az *Ellenzék* megbízásából hosszabb riportíró körútra indul szülőföldjén, s ezeken az utakon érik meg a két világháború közötti romániai magyar irodalom legnagyobb szabású falukutató szociográfiai tanulmányának, a *Székely bánja*-nak a gondolata. Kerékpáron járja végig a Küküllők-, a Nyikó-menti falvakat, Csíkot, Udvarhelyt és Háromszéket, s az általa összeállított kérdőív alapján veszi számba e vidék gazdasági, demográfiai, kulturális helyzetét. Történeti, jogi, néprajzi stúdiumait egyszerre kamatoztatja, amikor a tárgyiasság, a ténytisztelet ellen sem véteve a szépíró színes, közvetlen stílusában egy vidék társadalmi életének széles tablóját festi meg. Az oknyomozó történész sugallatának engedve a történelmi előzményeket is felvázolja, hadd váljon világossá a múlt felelőssége, a székely néptömegek keserves sínylődése a feudális és Habsburg elnyomás kettős terhe alatt. A *Hitel*, amely több hasonló szociográfiai tanulmány kiadását tervezte, nem vállalta a konzervatív szemlélettel szembeforduló *Székely bánja* megjelentetését, az Erdélyi Szépmíves Céh ugyancsak elutasította. Így jelent meg 1938-ban a könyv tizenhét fiatal író kiadásában, költségen és terjesztésében. Ebből a vállalkozásból született meg az ismert Erdélyi Enciklopédia, amely jó néhány kiadványával bizonyította a fiatal írók öntudatát, összefogását a haladó, realista irodalom felkarolása és bátorítása érdekében. A könyvnek, melyből előzőleg a *Korunk* már részleteket közölt, kétségtelen sikere volt, jóllehet a jobboldali sajtó valóságos tüzet nyitott ellene. A *Brasói Lapok*, a *Korunk*, a *Kelet Népe* viszont eseményként üdvözli. Bányai László ekként méltatta a „Székely sors könyvét” a *Korunkban*: „Vádirat ez a könyv a mostoha történelmi éghajlat, a nép saját véreiből támadt ellenségei ellen, de egyben a kibontakozás útmutatója is

mindazzal a példával, amely nagyszerű lendülettel évek alatt hozta be a lekésett évszázadokat.” És megjegyzi: „Úgy érezzük, hogy akkor lenne teljesen egyensúlyban a könyv, ha párhuzamosan mutatná fel a székelység sorsával rokon más transzilvániai népek sorsát is. A kizárólagos történelmi szemlélet előbb-utóbb hatalmi öncélúsággá fuvalkodik vagy halálszemléletté satnyul. A könyvnek így is sodró ereje van, s előtérbe helyezve az elhallgatott néptömegek sorsát, a székely társadalmi erők érdemleges viszonyát állítja vissza. A mai helyzet kibontakozásának szintetikus magyarázatával egy új realizmusnak tör utat az irodalomban, mely a székely lélekhöz társadalmi önismeret útján akar eljutni.”

A *Székely bánja* megírását az adott társadalmi körülmények hozták magukkal, a falukutató szociográfiai és szociológiai tanulmányírás épp ebben az időben élte virágkorát. Gusti professzor európai hírű szociológiai iskolája, a magyar népi írók a Horthy-rendszer ügyészeit is izgalomban tartó nagy sikerű könyvei a romániai magyar értelmiséget is hasonlóan bátor felfedező és leleplező művek írására ösztönözték. Az író vallomásából tudjuk, hogy Bölöni Farkas Sándor észak-amerikai utazásáról szóló könyve, Orbán Balázs nagy székelyföldi monográfiája és Balázs Ferenc vidékfejlesztő kísérlete a hagyomány erejével bátorította egy kisebb tájegység életének a megrajzolására.

A *Székely bánja*, minden gondolatával és következtetésével, amint három évtized távolából szerzője is világosan látja a *Korunkban* közölt vallomásában, egy elmúlt történelmi korszak tükre. Értékét, hatását, helyét a két háború közötti irodalomban betöltött funkciója magyarázza.

Bözödi György munkásságát a *Székely bánja* több értelemben is meghatározta. Egyfelől megosztotta érdeklődését a tudomány és a szépirodalom között, másfelől a novella- és regényírók egy újfajta, szociális érzékenységgű realizmusra kötelezte el. Ebben a kétfelé tartó írói tájékozódásban valójában nincs semmifajta ellentmondás, hiszen a *Székely bánja* nélkül aligha jött volna létre a *Romlás*, vagy a történész búvárkodásai nélkül a Gábor

Áron befejezéshez közeledő regénye. Böződi György több irányú írói és tudományos tevékenysége szoros egységet alkot, egyazon felelősségérzet, elkötelezettség inspirálja minden területen.

Jóllehet először elbeszélésekkel jelentkezett, a lírai vers műfajában kereste éveken át tehetségének kibontakozását. Első verseit az *Erdélyi Helikon*ban és a *Pásztortűz*ben közölte, és még a felszabadulás után is visszatért ifjúkorának kedvelt műformájához. Egyaránt próbálkozott kötött és szabad verssel. Talán a kísérletező szándék, a nyelvben rejlő lehetőségek kitapogatása vonzotta a lírához. De nem csupán ez. „Verset pedig csak az ír, aki nem boldog” – fogalmazza meg a költő a harmincas évek elején a benne nyugtalankodó indulatok geneziséét. Ez az alaphelyzet sohase válik Böződi verseiben érzélgős panaszkodássá, pedig a legtöbb verse elégi-kus hangütésű. Magárahagyottsága, az annyira hasonló értelmiségi és népi sorsélmények tárgyiasult kifejezése minden irodalmias pátoztól mentes. Az általa művelt szabad vers voltaképpen a köznapi beszélt nyelv nagyon tudatosan követett áthangolása. Csúpan nyomatékosító ismétlések lopnak e sorokba bizonyos ritmust, egyébként következetesen kerül minden olyan verselemet, konvencionális járulékot, amely a verset akár zenével, akár képszerű alakzatokkal fölébe emelné a valóságnak. A szándékolt „költőietlenség” realizmusának poézisével akar egyedül megragadni, semmi mással. Két falusi életképe, a Mózsi *bátyám* és a *Lópásztorunk*, talán a legszebb példái ennek az egyszerre népi és modern szabadvers-felfogásnak. Mindkét vers gondolatiságában a költő plebejus demokratizmusa kap hangot; őszinte, a legigazabb népiség színvallásával tesz hitet az úri világ által lenézett, semmibe vett szegényemberek mellett. A *Lópásztorunk* végső gondolati kicsengése már túlmutat az úr–paraszt romantikus szembeállításán, a faluvégi supogó nehéz porban ébresztőjét fújó lópásztor helytállása időn, téren túlmutató jelképes értelmet kap:

*Fújja az ébresztőt, mintha a hang nem is a kürtből
de a torkából, a szíve mélyéből jönne,
nem olyan ébresztő ez, mint a többi pásztoroké.
Kidagadnak erei, megfeszül az arca, egész
teste, kipirul, mint szemben az égbolt,
füvek, a fák, virágok, állatok és emberek
és a hegyek egyformán hallják
a szavát, nagy dolog ez, ha itt valaki
megtalálta igazi hangját és hivatását.
Különben olyan ő egészen, mint mi.
Első mindennap az emberek közt és bölcsebb
a többieknél és – mégis utolsó.*

A személyes, szubjektív gondolat, érzés csak nagy ritkán képzik fel Böződi egyik-másik versében. Az élmény olyan távoli visszfényben jelenik meg itt is, hogy már szinte tárgyiasná szelidül (*Anikó nélkül, A testvére- nek, akit szerettünk*). A meditáció, az önmagával vívódó tünődés a világ dolgai felett (*Hajnali szánút, A szegény ló*) egy racionális, mámortalan lírai realizmus ars poe- ticájára vall. Egészében Böződi versei az értelem, a józanság, a tudatosság fénykörében támadt újszerű vál- tozatai a modern szabad versnek, amelyeket nemzedékén belül is figyelemre méltóvá tesz szemléletének, életérzé- sének népi realizmusa, ennek a realizmusnak már-már szociográfiai hűsége és pontossága.

A negyvenes években és a felszabadulás után – a másfajta érdeklődés rövid közjátékaként – az ihlet újó- lag erőt vesz rajta, s csöndes rezignáltsággal búcsúzik az elsuhanó fiatalságtól, elmúlt szerelmek emléktől (*Az ezüst hóharmatban, Romok között, Hol keresselek?*). E kötött formájú versek csiszolt, ezüsthéjú hangulatában, a megbékélés józansága mögött, a szemrehányás, a meg- adással viselt lemondás fájdalma borong. Nem heveny láz, nem perzselő szenvedély sugallta ezt a leszámolást, hiszen a húszéves költő is mértéket szabott a benne mozduló szenvedélyeknek. Épp azért megkapó ezekben a versekben az áradóbb, melegebb líraiság közvetlen- sége. Egyébként e korszak lírájában is lépten-nyomon érezni a tárgyiasuló realizmus mérséklő hatását. *Régi kertünk* című verse – bár az emlékezés ködfátyolára

írta – a pontos részletmegfigyelések megannyi telitalálata, képei a nyári kert növényzetéről szinte duzzadnak, plaszticitásukban tapinthatókká válnak. És a naturalista hűségű képsorból következik – ismét minden harsány felhang nélkül – a természet örök rendjéből felfogott vigasztaló üzenet:

*Az élet árad itt, maga a nagy-nagy élet
mit megölnék s újjászülnek az évek,
az ősz mindent elpusztít mindég
s elülről kezdi az új tavasz, mint rég
és rügy fakad a tarlott ághegyen.
Anyám öröködik, hogy itt rend legyen,
paszuly, krumpli megkapja a helyét
s el ne fődje a tök a káposzta fejét,
ki ne vesszen a tárkony és saláta
s örvend, ha a celler helyét eltalálta.*

A harmincas évek szabad verseiben a népi élet, a falu nyomasztó hangulata, a szociális elégedetlenség korvalósága tárgyiasul zenétlen, a köznapi beszédritmusból támadó költői dikcióba. Az újabb versekben kétségtelen kevesebb a népi szín, több a gondolati mélység, csupán annak a belső hevületnek a folytonosságát nem érezzük, amelynek belső kényszeréből a költő ismételten megszólal. Mert az olyan kivételes szépségű, klasszikus sugárzású vers, mint a *Mindig fiatal*, társtalanul, magányosan emelkedik ki hosszú évek némaságából. Ha Böződi György viszont csak ezt az egyetlen versét írta volna, akkor is beszélünk kellene a költőről. A fiatalság, a mindig-hivés, az örök újrakezdés szép tavaszi himnuszába nem is egy élet, nem is egy korszak, hanem történelmi idők, évszázadok intelme, bölcsessége sűrűsödik kép és gondolat gyöngéd, meghitt harmóniájába.

Az önmagát kereső fiatal író, bár elbeszélő kedve bizonyult erőteljesebbnek, kitartóbbnak, a műformák közötti választást sohasem érezte elhatározó életszükségletnek. Az *Erdélyi Helikonban* és a *Pásztortűzben* hónapról hónapra váltakozva közölt verset és novellát.

Elbeszéléseinek javarészét mégis ebben az időben írta. Összegyűjtve *Repedt csupor* (1944), *Rebi néni feltámadása* (1946), *Hazafelé* (1958) című kötetében jelentek meg. Majd valamennyi elbeszélése szülőföldjéhez, a két világháború közötti népelet megpróbáltatásaihoz fűződik. A szociográfiai kutató, a társadalmi problémákra érzékenyen reagáló fiatal író valóságismeretéből fakad ezeknek a novelláknak a drámaisága és realizmusa. Távol áll tőle mindenfajta túlzó székelyeskedés, nem azt keresi közvetlen környezetében és hőseiben, ami regionálisan sajátos, hanem azt, ami a korra általánosan jellemző. Mindenekelőtt emberiessége a megkapó, az a minden érzékenykedés nélkül való szeretet, amellyel ráfigyel az ártatlanul szenvedők szívbe markoló történeteire. Előszertettel ír gyermekekről és öregekről, a védtelenekről és kiszolgáltatottakról, bajlított falujának keserveiről. A korabeli népi élet megannyi nyomasztó gondja, sérelme különös akusztikát kap Bözödi novelláiban. *Az ártatlan őz* (1937) jelképes értelmű. Asztalos András meghurcoltatása – a népelnyomó hatalom részéről – többet mond annál a bürokratikus, a maga hasznára ravaszkodó közigazgatási machinériánál, mint amelyről az elbeszélés szól. A történet háttérében minden hozzáképzelés nélkül rajzolódik ki a szolgabíró, járásbíró, jegyző, csendőr, vadőr képviselte fondorkodó hatalom és az egyszerű, becsületes, szegény emberek szembenállása. Asztalos András gyöngéd szeretetből gondjaiba veszi a megsebzett őzet, mit sem sejtő jóhiszeműséggel jelenti az esetet a jegyzőnek, az a járásnak, megyének, vadásztársaságnak, minisztériumnak. S miközben megindul a vizsgálat, hogy ki is lőtt rá az őzre, melyik vadásztársaság területén talált rá Asztalos a sebesült őzre, az urak ellakmározzák az állatot, és Asztalos András törvény elé állítják, hadd fizesse meg ő a bírságot. Ítélet és kérlelhetetlen keserűség feszül ennek az elbeszélésnek a leleplező erejében, amelyet csak fokoz a kétféle világnak kitűnően megragadott kontrasztja. Mennyi impresszionisztikusan meleg színárnyalja az Asztalos Andrásban megkeseredő segítőszándékot: „A kikircses tisztásra lila köd lopózik ki az erdő közül, a fák még sokkal szebbek most, ahogy reá-

juk borul az alkonyat, és a pásztortüzek kék füstje oszladozik felettük. De Asztalos András nem tud gyönyörködni, csak addig volt szép a jánoskereszti erdő, amíg nem voltak urak a környékén.” Vagy milyen beszédes az ő éjszakai virrasztása a beteg öz mellett. Ebben a zordon, eltorzult világban egyedül neki van igazi emberi szíve, egyedül neki lenne igazsága, az ő példája lenne a legbecsületesebb magatartás, ha a hatalom önző csalafintasága nem állítaná feje tetejére a valóságos emberi értékeket. Így válik az ártatlan öz históriája egy korszakot leleplező, a társadalmi igazságosságért kiáltó metaforává.

Bözödi György, anélkül hogy idillizálná faluját, az egyszerű embereket, olyan példamutató magatartásformákat mutat fel, amelyekben ritka emberi becsületesség testesül meg. És nem véletlenül – ezek a nemes tulajdonságok sohasem a jólétben, a gondtalanul élők oldalán jelennek meg, hanem a legelesettebb szegényemberek között. *Rovainé, a szent, Lajos, a gondviselő* szinte jelképszerűen esnek áldozatul részben a kötelességteljesítésnek, részben a becsületességüknek. Némi vívódó, töprengő nyugtalanság is mozdul az íróban ennek a jósnak a láttán. A kocsikísérő saját életének a feláldozásával azokat menti meg, akik a legérdemtelenebbek arra. A jótétlelkű Rovainé meg a dúsgazdag mészárosnak juttatja vissza ezresectől duzzadó pénztárcáját, aki viszont a legkisebb hálát sem érzi iránta. Mintha csak azt akarná mondani az író, hogy a társadalom tüskéslelkű gazdagjai, épp ennek a jámbor jósnak, becsületességnek, türelemnek a legfőbb haszonélvezői. Jól látja Bözödi, hogy a nyomasztó, elviselhetetlen sorsokért maga a társadalom a felelős. Mégis egyik-másik novellájában (*Halottvilágítás, Mennyországban*) a végzettség, a reménytelenség ejti rabul. A tehetetlen, magába roskadó falun a halálhangulat vesz erőt. Művészi és megrázó, ahogyan a gazdasági válság romlásában egyaránt düledező házak és temetői fejfák egymáshoz válnak hasonlatossá, ahol a süppedő sírok között senki sem találja a maga halottját. Kísérteties az élő falunak ez a kivonulása, összekeveredése a holtakkal, korrajznak kitűnő, de lényegében mégis távlattalan. Bár ez a meg-

adás, ez a tehetetlen megalkuvás a sorssal, amely a harmincas évek falvainak szegényrétegeit annyira jellemezte, illetén írói ábrázolásban, a tiltakozásnak egy bizonyos lehetőségét jelentette. A lélekarang feltámadásra is hívhatja a végső pusztulással fenyegetett. És Böződi György népe iránti szeretettől, aggodalomtól indítva – erre a veszedelemre figyelmeztetett. A *Székely bánja* történelmi-szociográfiai mélyfúrásai után novelláiban azt kutatja, mi a lelki, erkölcsi erőtaraléka a népnek. Mérlege – minden habozása ellenére – amellet szól, hogy életre, megmaradásra teremtett.

A komor, nyomasztó színek között vidámabbak, derűsebbek csak nagynéha támadnak, s akkor is a fiatalok körében. Játékos évődésük, szerelmük csillagokkal parolázó jókedvvel és életerővel telített (*Danika elindul, Őrölés*). Csakhogy ez a boldogság sem felhőtlen, minduntalan belejátszik valami a székely kesergők búbánatából: egy özvegynek a magányossága, a rossz lelkiismerete elől menekülő fiúnak a nyugtalansága. Ezek a novellák sincsenek híjával az életes, realista megfigyelésnek; igazi remeklései azonban azok a novellái, amelyekben az öregeket, a magányosokat, a szenvedő embereket rajzolja. Legfőbb részvéte, együttérzése is ide vonzza, meg a gyermekekhez. Humanizmusának mintegy a lényege fogalmazódik meg ebben az írói állásfoglalásban.

Böződi valamennyi elbeszélése vallomás-értékű, együttérzésének mértéktartó líraiság ad nyomatékot. A táj és környezet pontos, érzékletes falusi freskójából, az atmoszféra-jelző részletezésből viszont realista hangulat árad, valami bensőséges otthoniasság. Egyetlen túlzó, felesleges színt nem kever hozzá, nem stilizál, de nem is fényképez. Nyelvében, stílusában mégis ott érezzük ennek a Bözöd környéki világnak a lélegzetét, keménységét, amelybe egyszer-másszor elegyedik a játékos, inkább csipkelődő humor egy-egy fordulata. Egyébként a tárgyias ábrázolásra, minden népieskedő túlzástól való óvakodásra ösztönözte Bözödit Móricz Zsigmond példája, és nem utolsó sorban a hozzá közel álló Balázs Ferenc írói útja is. Írásművészetének, realizmusának irányulását döntően határozta meg történelmi és tár-

sadalomtudományi munkássága; a szépíró a valóságismeret dokumentáltsága nevelte a tények tiszteletére. Épp ennek a józan ítéletnek, realista tudatosságnak a jegyében ábrázolja az évszázados hiedelmek varázsában élő egyszerű emberek gyermekteg, naiv elképzeléseit. Néhol már szatírai éllel (*Rebi néni feltámadása*). A mítosz csak annyiban tartozik hozzá Böződi írásművészetéhez, amennyiben az meghatározza egy adott történelmi-társadalmi korszak népi életét.

Még a *Székely bánja* megírása előtt született meg első regénye, a *Nyugtalan pásztorok*, ez a folklór hangulatú könyv, amely nem csupán egy életforma tragédiáját mondja el, hanem a szerelemben mozduló szenvedélyek mélységeit is megszólaltatja. Egyfelől azt, ami benne ősi, fékevesztett, a józan ítéleten kívül álló indulat, másfelől azt, ami benne szépség és poézis, emberi, örök, mert idők, korok kérgén áttörve újra felzeng. Böződi György ennek a titokzatos világnak a varázsát éri tetten a radostetői népi tragédiában. A ballada születését. A *Nyugtalan pásztorok* voltaképpen megregényesített ballada, amelynek népi szövetén ott ékeskednek a költészet ősi jegyei: az egyszerűség, a kendőzetlen őszinteség, a néplélek didergető magánya azzal a lebírhatatlan hatalommal szemben, amely a természeti erők elemi részeként uralja az esendő ember szenvedélyeit, érzéseit, végzetten eljegyzett sorsát.

„Ott kóborolt a hegyen a pásztor, s tudják róla, hogy furulyája miért nem szól. Szeretője volt kettő is, de egyik sem lett az övé. Nem beszélt emberekkel, apja sem szólhatott hozzá, amikor nyájával hazatért a majorházhoz... Nincsen ő otthon sehol, csak fent a hegyen, ahol szél vándorol, felhők futkosnak és a fű a földhöz lapul közel. Elrejtőzik az erdőbe, s hetekig nem hallanak hírét, ha nem kellene a juhait hazahajtania...” Csak a nyomasztó büntudat nem tágít mellőle, megölte legjobb barátját, Kuncz Minyát, mert esténként ő is eljárt az egyik lányhoz. Nem Kádár Erzsikehez, hanem épp a másikhöz, akit ő szeretett... A gyilkosság ott esett meg a két majorház közt, forró nyári délutánon,

egy vackorfa közelében. Két pásztorlegény állt szemben egymással és vívott életre-halálra a juhászbottokkal, amíg egyikük ütése nem lett halálos. Móricz *Barbárok*-jának hangulata lengi be ezt a kegyetlen tornát, amelynek „hagyományai” szorosan tapadnak a pásztorok életformájához, mert míg ők tavasztól ősziig távol élnek, szívük választottját elviszi más. Így sorsuk örök sóvárgás, nyugtalanság, szerelmük emésztő tűz. S ebben életek fogynak el, aggódó anyák hullnak korai sírba, családi életek zilálódnak szét. Valami megváltozhatatlan végzetszerűség szele fúj szüntelenül a Radostető felől... Mert nem csupán Séra János gyilkolt, de az ő apja is, ősei is. Nem a más juhnyájáért, mint Móricz elbeszélésében, hanem a vad szenvedéllyel imádott kedvesért, az egyetlenért. A társválasztásnak ez az animális formája talán még az ősidőkből öröklődött nemzedékről nemzedékre: ennek a régi természeti rontásnak az átka ül a nyugtalan pásztorokon.

Bözödi György regényében nem a szociográfiai felmérés szándékával nyúl ehhez a világhoz. Ezt a regényt nem a *Székely bánja* társadalmi objektivitásra törekvő szerzője írta, hanem a költő. A *Nyugtalan pásztorok* egészében lírai fogantatású. Lírai az író részvéte, megindultsága hőseinek tragédiája iránt, lírai Séra János boldogtalansága és menekülése, lírai az író természetszemlélete. A regény szépsége is itt rejtőzik, ebben a fájdalomból, gyötrelomból szőtt tiszta lírában: „János is a földet öleli, s lehajlik az Isten előtt a fűbe. Térde a földet érinti; s virágot szakaszt kalapja mellé, tarka reggeli bokrétát, hogy lássa a nap. Nagy ág nyúlik följe, harmatosan ezüstös még minden levele. A hús, gazdag harmatot szürcsölné, ha volna ezer szája, de így csak lefekszik a fűbe, elnyújtja a fiatal testét a kivágott nagy fák gyökerénél, s nyugszik a föld ölén... A pásztor teste benne lüktet a földben, benne virít a fűben, virágban. Felolvadt a legfőbb erőben, s pogány énekre, vad ősi pogány énekre nyílik a szája.” Az erdőben füvekkel, fákkal, madarakkal társalgó, saját lelkiismerete elől menekülő pásztorban felbuzog a költészet, soha nem hallott dalok támadnak benne. Ennél a rejtett forrásnál születik a népköltészet, amelynek hangulata átjárja ezt

az egész világot. A *Nyugtalan pásztorok*ban ősi, érintetlen forrásvíz tiszta buzogásában érzékelhetjük a népi élet folklorisztikus atmoszféráját. Merő tévedés azt hinni, ha még földrajzilag adott helyhez kapcsolódik is a történet, hogy egyes-egyedül a székely folklór vagy a székely népi élet válik itt regénnyé. Sem a regény nyelve, stílusa, sem alakjainak rajza nem árul el ilyesfélét. Séra Jánost nem téveszthetjük össze sem Ábellel, sem Uz Bencével, az ő havasa lehetne bárhol, kesergői is megfoghatnának bárkiben, aki hasonló életviszonyok közt él, hasonló emlékek parázsán emésztődik. Kétségtelen, hogy Bözödi regényében a líraiság, talán az irodalmias, látásmód, mértéket szab a táj, az emberek, az események provinciális sajátosságának; ne mondjuk azt, hogy elszublimálja, talán inkább elvonatkoztatja, általánosabban emberi értelmet ad mindannak, ami a Radostető környékén történt.

A regény szerkezetét is az író lírai érzékenysége sugallta. Ennek engedelmeskedik, amikor balladai tömörségbe fogja az eseményeket, az időtlenségbe íveli át a láthatatlan lelkiismereti konvulziókat, eltér a klasszikus időrendiségtől, s csak azután írja le a gyilkosságot, miután már a halott a falu szeme elé kiterítve fekszik a szülői házban. A balladai tetemrehívás, mintegy ott kísért minden pillanatban, amikor Séra János Senye Juli oldalán megjelenik a halott mellett. Feszültséggel, drámaisággal tele pillanatok ezek, akárcsak a botpárbaj, amelynek leírása szaggatott lélegzetű próza-versbe iramlík át, s még hozzá milyen művészien. Az egyidejű cselekvéseket különös kontrasztokba fogja: a legelőn az eső nem jön, a hegyek nem mozdulnak, a két fiatal testben a harag sem lohad, miközben otthon az a lány vékony fehér patyolat ingben az esőt várja, mert virágot akar ültetni.

A *Nyugtalan pásztoroktól* epikai anyagában, hangjában feltűnően különbözik második regénye, a szélesebb folyamú, tágasabb horizontú *Romlás* (1940). A harmincas évek falusi értelmiségének regényét át- meg- átszövik a fiatal író hosszúra nyúló, a regény cselek-

ményét meg-megakasztó elmélkedései, vívódásai, az élet, a társadalom sorsdöntő kérdéseiről. Mint egyes Németh László-regényekben, a világmagyarázat, az esszéisztikus betétek szinte önálló életet kapnak. A minőségi szocializmus utópiájától és a népiség társadalmi szerepétől kezdve a szerelem és művészet kérdéséig mindenről szó esik. Úgyszólván sűrítve találjuk meg ebben a regényben a harmincas évek fiatal értelmiségének buktatóktól és tévhiteltől sem mentes élet-és társadalomfilozófiáját, mint sajátos képletét a jó szándékú, de a tudományos világnézeten kívül keresgélő, vajdó fiatalságnak, aki önnön erejéből szeretne volna a világot megváltani. Tévedéseit és elfogultságait is egyedül ez a fiatalos szenvedély magyarázza. Hiszen hittet és meggyőződéssel vallja például az együttélő népek jó megértésének, egymás mellé rendeltségének történelmi szükségszerűségét, amikor az elvekről beszél, de a társadalmi gyakorlat szövevényében, a napi politika nacionalizmussal fertőzött viszonyai közt elbizonytalanodik. A regényt egyébként realista elhithető erő melegíti át, kitűnően ragadja meg a falusi értelmiség életének hangulatát, néhány alakja, az unitárius pap, a tanítóné, a segédjegyző emlékezetbe tapadnak, epikus részleteiben pedig természetes, magától áradó, helyzeteket tipizáló, művészi érzékenységgel árnyaló elbeszélő sodrás van. Az elmélkedő húszévesek életbölcseletét tükröző betétek szerkezeti töréseit a regénynek ez a tiszta, minden népieskedő sallangtól mentes eleven árama ellensúlyozza.

A székely népi világ írója, történésze, etnográfusa, tanítója és segítőkész ügyvivője számára Bözöd a világot, az emberiséget, a néplélek ismeretlen mélyeit is jelentette. Érdekelte múltja és jelene, munkája és művészete. Ez a mindenre kiterjedő érdeklődés vont a figyelmét falujának folklórja felé s indította arra, hogy talán az utolsó nagy népi mesemondó, a bözödi Bágyi János szerzte-szerént ismert történeteit lejegyezze. *A tréfás farkas* (1943) és *Az eszös gyermek* (1958) című mesegyűjteményeinek ez a körülmény ad különös jelentőséget. „Mert olyan mesemondó, amilyen Bágyi János volt – írja Bözödi György *Az eszös gyermek* utószavában –

nem minden székely faluban akadt eddig sem, ezután meg éppen hiába keressük párját. Benne még tovább élt az ősi mesemondók igazi hagyománya, akik elődeiktől, vagy egymástól tanulva, az élőszo eleven erejével vitték tovább az ősidőktől élő meséket. Írni-olvasni nem tudott a mi mesemondónk, őt tehát nem befolyásolta az írott betű. Mindent emlékezetében tartott, és emlékező tehetsége szinte bámulatos volt. Több mint száztiz meséjét jegyeztem le, és e több kötetre menő mese elmondása során csak egyetlenegyszer történt meg, hogy egy már régebben elmondott mese egyik részletét tévedésből megismételte; mindig újat mondott, és kifogyhatatlanul folyt belőle a mesélő lélek gazdag forrása.”

A tanulmányíró és tudományos kutató Böződi György gazdag tevékenysége hozzátartozik írói munkásságához. Az *Erdélyi Helikonban*, *Pásztortűzben*, *Termésben* és az *Igaz Szóban* közölt recenziói, tanulmányai szerencsésen egyesítik a szépíró tollának érzékenységét és a tudós, a kérlelhetetlen józanságú gondolkodó kétkedő-kritizáló szigorát. *Népiség az erdélyi irodalomban*, *A mítosz teremtő szerepe* című írásaiban a romantikus álnépieskedés ellenében a valósággal számotvető realista irodalom kibontakozását sürgette. A *Termés* című folyóiratban – amelynek egyik szerkesztője volt – a kritikai valóságábrázolás mellett szállt síkra. Móricz Zsigmondról írott lírai melegségű emlékezései, Kriza portréja, Balázs Ferencről szóló szép esszéje, nemzedéktársának és legközelebbi barátjának, Szabédi Lászlónak versei elé írt értő elemzése és más kritikai írásai biztos szemű, lényeglátó, fegyelmezett, kiegyensúlyozott stílusú esszéistára vallanak. Sohasem részegítik meg a szép szavak, az „ész és bűbáj” párviadalában a tiszta értelem logikájára esküszik, a szépséget csak a gondolat mélytengerében ismeri.

Történettudományi kutatásai jórészt a népi lázadások, forradalmak előzményeire és eseményeire összpontosulnak. Az 1562. évi székely lázadás, az 1848/49-es polgári demokratikus forradalom dokumentumainak felkutatása évtizedek óta szívós, kitartó munkájának és szenvedé-

lyének középpontjában állanak. E tárgyból közölt tanulmányaiban, cikkeiben a román és magyar népi törekvések közös érdekeit hangsúlyozza.

Számos műfordításával járult hozzá a felszabadulás után a román irodalom népszerűsítéséhez a magyar olvasók körében. Ő ültette át magyarra Liviu Rebreanu *Akaszottak erdeje*, Zaharia Stancu *Vérebek*, V. Em. Galan *Bărăgan*, Cezar Petrescu *Főváros* című regényeit. Két román népmesegyűjtemény tolmácsolásával gazdagította ifjúsági irodalmunkat.

*

A fiatal Bözödi György legszebb írásait tartalmazza ez a kötet, a balladás hangulatú Nyugtalan *pásztorok* című regényét és novelláinak legjavát. Olyan realista író régi írásait kapja kézhez az olvasó, akinek tarsolyában el nem mondott szépségek, emberségre nevelő gondolatok várják az alkotó jókedv termékenyítő pillanatát.

IZSÁK JÓZSEF